

Los ocho ensayos que componen este volumen, casi todos publicados previamente, aunque revisados para esta edición, plantean el marco analítico del proceso urbano capitalista («The Urban Process under Capitalism: A Framework for Analysis», cap. 1), la geografía de la acumulación capitalista («The Geography of Capitalist Accumulation: Toward a Reconstruction of the Marxian Theory», cap. 2), el papel hegemónico de las instituciones financieras en el proceso urbano («Class-Monopoly Rent, Finance Capital, and the Urban Revolution», cap. 3), la renta del suelo («Land Rent under Capitalism», cap. 4), la teoría de la diferenciación residencial («Class Structure and the Theory of Residential Differentiation», cap. 5), el papel de los movimientos urbanos («The Place of Urban Politics in the Geography of Uneven Capitalist Development», cap. 6), la ideología del planeamiento («On Planning the Ideology of Planning», cap. 7). El último capítulo («The Urbanization of Capital», cap. 9) es una síntesis.

Destacan los dos ensayos nuevos. El capítulo seis es una reacción al creciente consenso sobre la imposibilidad de incorporar las políticas urbanas en la teoría marxista de la acumulación. Harvey rechaza esa posición y reclama la consideración de las condiciones geográficas en el análisis de las luchas urbanas. Cada región urbana tiene sus propias tradiciones respecto al comportamiento del mercado de trabajo, a las formas capitalistas de actuación, a las alianzas de clase, etc. Todo esto que se ha producido bajo condiciones capitalistas puede convertirse, en un momento determinado, en una barrera para el capitalismo. En esta contradicción está la posibilidad de desarrollar un movimiento revolucionario. En el capítu-

lo final sobresale el tratamiento de la ciudad keynesiana y de las posibles estrategias de supervivencia para la ciudad poskeynesiana.

Luz Marina García Herrera

PACIONE, M. (ed.) (1986); *Population Geography; Progress and Prospect*, Croom Helm, London, 322 pp.

La geografía de la població és una àrea d'estudi emergent dins del món acadèmic anglosaxó. Aquesta afirmació, si la considerem des de criteris de producció editorial, té una senzilla via de confirmació: la publicació de llibres o d'articles sobre la globalitat de la matèria. Una publicació amb dates preferentment distribuïdes a la fi dels setantes i al llarg dels vuitantes. Des de la primerenca aparició de l'article del Trewartha, «A Case for the Geography of Population» (1953), i dels llibres de W. Zelinsky, 1965, *Introduction to population geography* o de J.I. Clarke, 1965, *Population Geography*, molt probablement aquesta àrea no havia rebut un tractament tan extensiu i intensiu alhora com l'ara esmentat. Vull tornar a subratllar la meua referència a treballs de conjunt i no a la producció especialitzada sobre temes ja convencionals. És l'aparició, entre altres, d'obres col·lectives com l'editada per Clarke, 1984, *Geography and Population* o individuals com *Theoretical Population Geography* (1982) de R. Woods, 1982. També són les ressenyes sobre els estudis de població a *Progress in Human Geography*, redactades, per exemple, pels

dos autors anteriors. En definitiva, una efervescència a la qual, fins i tot, no ha estat aliena la geografia hispànica: un monogràfic de la revista *Estudios Geográficos* de l'any 1985 n'és testimoni. És dins d'aquest clima que, al meu parer, cal integrar l'aparició, l'any passat, del llibre *Population Geography: Progress and Prospect*, editat per Michel Pacione a la col·lecció «Progress in Geography», de l'editorial Croom Helm, objecte d'aquest comentari.

No és fàcil, per a qui escriu això, donar les raons de l'atmosfera només esbossada. Fins i tot, hom podria admetre que la percepció ha estat un xic exagerada, veient-hi el «prime facie». La presència a les llibreries de cinc treballs generals en el termini de quatre anys no justificaria parlar d'una primavera... Tot i així, la consideració de l'editor sembla compartir la mateixa opinió: «Recent developments in population geography have mirrored trends in the discipline as a whole». Opinió o arguments d'autoritat, els motius intel·lectuals i sociològics seran, de moment, un tema pendent.

Més enllà de la vessant editorial, l'afirmació de la primera línia vol recordar la configuració dins del coneixement geogràfic general, des dels anys cinquanta, d'una nova branca adreçada a l'estudi de la població i caracteritzada per la seva perspectiva espacial i, en conseqüència, de les seves connexions amb el medi. És amb aquest escenari com a rerefons que l'obra editada per Pacione es presenta com una mena de signe de vitalitat d'aquesta subdisciplina en el present, tot introduint les perspectives de futur, un balanç i un estat de la qüestió motivadors de la lectura de poc més de tres-cents pàgines.

Un conjunt d'onze professors d'univer-

sitats britàniques i nord-americanes, amb presència majoritària dels primers, integrats a Departaments de Geografia, llevat de dos, són els autors dels deu capítols de *Population Geography: Progress and Prospect*. Al llarg d'aquests, un bon seguit de temes relacionats amb la geografia de la població són abordats.

La distribució dels capítols segueix una clara progressió quant als àmbits temàtics. Així, fins al cinquè són força independents. R.I. Woods, de la Universitat de Sheffield, obre el llibre amb «Theory and Methodology in Population Geography», on revisa les definicions sobre l'objecte i abast de la matèria, els seus requeriments teòrics i les orientacions metodològiques existents. J.C. Dewdney, de la Universitat de Durham, i D. Rhind, de la de Londres, aborden les característiques dels censos britànics i nord-americanos, mitjançant un estudi comparat, al capítol segon. «Fertility Patterns in the Modern World» —el tercer— ha estat redactat per J. Coward, de la Universitat de l'Ulster. El seu objectiu és l'examen dels models de distribució de la fecunditat a diferents escales geogràfiques. En primer lloc, mundial, i després, a les illes britàniques. Amb una aproximació semblant, P. Curson, de la Macquarie University, tracta de la mortalitat, si bé pren com a punt de partença les aportacions de la geografia mèdica. Al capítol cinquè, «Government Population Policies», I. Thomas, de la Universitat d'East Anglia, examina les relacions entre investigació en població i formulació de polítiques. Explícitament, considera les aportacions dels estudis geogràfics.

Teoria, política de població, fecunditat, mortalitat, fonts estadístiques. Hi manca, és clar, el component migratori. Quatre capítols hi van destinats. Indica-

dors, al cap i a la fi, del seu estudi preferencial per la geografia. «International Migration: a Spatial Theoretical Approach», de J. Salt, de la Universitat de Londres –sisè capítol–, s'ocupa de les contribucions de l'anàlisi espacial a la migració internacional, sia dels moviments voluntaris per motius laborals, sia dels involuntaris dels refugiats. Els corrents migratoris al Tercer Món són el tema de J. Gugler, de la Universitat de Connecticut, particularment les migracions rural-urbanes. El fenomen de la contraurbanització (*counterurbanisation*) a les societats capitalistes occidentals és abordat per A.J. Fielding, de la Universitat de Sussex, al capítol vuitè. Al següent, M. Cadwallader, de la Universitat de Wisconsin, s'acosta al tema «Migration and Intra-urban Mobility», on revisa les propostes teòriques i metodològiques de la literatura recent sobre les migracions interregionals i els canvis residencials dins de les ciutats.

El darrer capítol –desè– significa una nova inflexió temàtica en oferir els desenvolupaments en models formals de població amb component espacial, els quals són utilitzats per realitzar previsions demogràfiques regionals. El seu redactor és P. Rees, de la Universitat de Leeds.

Aquesta visió panoràmica sobre l'estructura i el contingut del llibre justifica el seu interès com a text de revisió, com una mena d'auditoria intel·lectual del camp d'estudi. Hi ha, però, una mancança, que després de girar la darrera pàgina és gairebé perplexitat: la interacció població i medi físic. ¿No és també un àmbit de la geografia de la població? La pressió del poblament sobre els recursos, particularment sobre les terres de conreu, és un dels orígens de la desforestació patida

a determinades àrees, per exemple, de l'Àfrica Subsahariana, per esmentar un problema central ara i avui. De tota manera, els treballs aplegats són, en la meua opinió, un bon testimoniatge dels límits i de les possibilitats de la matèria.

El llibre, de fet, deixa el lector davant dues geografies de la població. En aquest sentit, l'obra col·lectiva assolix un grau d'homogeneïtat qua cal qualificar com a positiu. És al conjunt de capítols sobre migració on s'ofereix una tasca més consolidada. L'estudi dels moviments de població ha estat una àrea conreada per un bon ventall de disciplines socials i la geografia hi ha participat des d'antic. El debat apunta, aleshores, als marcs teòrics utilitzats per fixar els factors determinants. Hi ha la introducció de nous problemes, com l'estudi dels refugiats, proposat per J. Salt; la crítica als enfocaments d'escala macro i un acostament als comportaments individuals, interpretats sota els criteris de la teoria migratòria del capital humà, segons la proposta de Cadwallader; la utilització de la geografia de la producció i de la divisió espacial del treball per explicar el corrent de contraurbanització, per Fielding, entre altres aspectes. L'estudi de les migracions, en definitiva, ha estat una terra comuna, amb una forta empremta de la ciència regional, i així resta palès amb la revisió crítica dels models neoclàssics que la van nodrir. Les noves vies se n'allunyen, però hi comparteixen un interès pel pla conductual o exploren nivells més estructurals, com en el cas de Fielding. L'excepció n'és la migració internacional, on J. Salt clou l'article amb un «no hi ha teoria espacial coherent», fruit de les característiques peculiars d'aquests moviments, poc assimilables a les migracions internes.

Són la fecunditat i la mortalitat, conjuntament amb les previsions, l'altra geografia de la població; particularment, els dos primers temes. La dificultat rau en la capacitat del factor espai per explicar el comportament reproductiu o el risc de morir. ¿Podem connectar la localització residencial amb un determinat nivell de fecunditat o de mortalitat?; heus aquí el nus del problema. La representació cartogràfica és sempre possible i, en conseqüència, l'estudi d'associacions. Però una major ambició explicativa desemboca en interrogants. A més a més, caldria afegir-hi, el risc de la fallàcia ecològica sempre hi planejaria pel damunt.

L'assaig de Woods tradueix, en la meua opinió, aquesta consciència d'una geografia de la població sense una personalitat autònoma. Les diferències respecte a disciplines afins «are exceptionally blurred», escriu. Les seves propostes són variades. En primer lloc, una concentració sobre els temes clau, és a dir, la variació espacial de les estructures, la fecunditat, la mortalitat i la migració de les poblacions. En segon lloc, un major ús de les tècniques demogràfiques. És així que la contribució dels geògrafs s'adreçaria a la construcció d'una teoria totalitzadora de la migració, de les variacions regionals de la distribució de les variables i de la seva història i, finalment, de la confecció de bancs de dades i l'aplicació de mètodes de projecció. No cal dir que això són *desiderata*, i les pàgines posteriors, tot i que poden donar fe de vitalitat, també fan paleses les desigualtats en els avenços.

Els estudis de població tenen obstacles, tant empírics com teòrics. En aquest sentit, la geografia és dependent d'un garbell de problemes comuns a altres matèries. Els més centrals són els derivats

de l'estructura de les fonts i de la seva presentació que, molt sovint, fan difícil adoptar una òptica d'anàlisi adient. També hi ha la dificultat de combinar una explicació d'una acció col·lectiva resultant de comportaments individuals sota les corresponents restriccions estructurals. La introducció del criteri locacional o residencial, tot i que hi afegeix una nova perspectiva, compta amb l'efecte del seu propi contingut social (a més del físic), interactuant amb altres vessants del mateix caire. Tal vegada sigui en l'estudi del comportament migratori on més ha estat possible avançar, sota el domini del paradigma neoclàssic, a l'hora de desitriar el pes de factors determinants. En altres terrenys, sembla més adient reproduir aquella frase cartogràfica antiga escrita sobre els espais no explorats encara: «aquí hi ha dracs».

Population Geography: Progress and Prospect ofereix, en definitiva, una panoràmica de l'estat de la recerca dins d'aquest àmbit de la geografia humana. Així, malgrat no ésser estrictament un manual, la seva consulta pot resultar profitosa no sols per al professor o investigador en aquest terreny, sinó també per a l'estudiant avançat que cerqui nous coneixements i informacions sobre geografia de la població.

F. Muñoz Pradas

FERRAS, R. (dir.) (1986); *España/ Espagne/Spain*, Fayard-Reclus, Paris, 95 pp.

Este atlas de España del geógrafo francés Robert Ferras ofrece una atractiva e